

(המשך סעיף יז) האמונה בהשגחת ה' בעולם קודמת לאמונה בשלילת הגשמתו

הוא חייב לסמוך גאולה לתפלה¹⁶⁵ בשיא המרץ והזריזות, כאמור לעיל (סעיף ה), לעמוד להתפלל, בתנאים שהזכרנום לעיל¹⁶⁶, בברכות המשותפות לכל ישראל. כי הבקשה והתפילה על צרכים אישיים הן מתפילות־הרשות שאינן חובה. יש להן מקום ב"שומע תפלה למי שחפץ¹⁶⁷.

מן הברכה הראשונה, הקרויה "אבות" הוא מְשֹׁה (=מדמיין, חושב וחש) את מעלת האבות ושהברית של אלהים עִמָּם בת־קיימא לעד ולא תסור, כשהוא אומר: "ומביא גואל לבני בניהם".

מן הברכה השנייה, הקרויה "גבורות", הוא מְשֹׁה שהוא [יתעלה] שולט בעולם הזה בתמידות, ולא כמו שחושבים חכמי הטבע שהעולם נוהג על־פי הטבעים שאותם ניסו¹⁶⁸. והוא מְשֹׁה שהוא [יתעלה] "מחיה מתים" כשהוא חפץ, אף על פי שלפי ההיגיון של חכמי הטבע זה אינו סביר, וכן "משיב הרוח ומוריד הגשם" וכדומה, והבקשות התלויות ברצון, כגון "מתיר אסורים" וכדומה¹⁶⁹. והדבר התאמת ממסורות בני ישראל¹⁷⁰.

לאחר שהוא מבסס את אמונתו ב"אבות" וב"גבורות", הגורמות לו לַדְמוּת שהוא

הערות - ילמד ענוים דרכו

165 כלומר, לא להפסיק בין הברכה שלאחר קריאת שמע, המסתיימת במילים "גאל ישראל", לבין תפילת העמידה. עיין ברכות ט, ב; שו"ע או"ח סו, ח וסי' קיא.

166 כלומר, להתפלל מתוך אמונה מוחלטת בכל יסודות האמונה שהזכרו לפני כן. על פי דברי ריה"ל אלו, ניתן לתרץ קושייה של תוס'. הגמרא אמרה שכל הסומך גאולה לתפילה אינו ניזוק באותו יום, ותוס' הקשו שרואים שרבים סומכים גאולה לתפילה ובכל זאת ניזוקים, ותירצו שכוננת הגמרא שסומכים כוותיקין. אך גם על התוס' קשה: רבים מתפללים ותיקין וניזוקים? אמנם לפי ריה"ל נראה שעניין הסמיכה הוא לעמוד לתפילת העמידה לאחר שכיוון בדעתו את כל עיקרי האמונה שבקריאת שמע וברכותיה, ושיעשה זאת בשמחה, ואין כל אדם זוכה לזה. אדם כזה אכן זוכה להשגחת ה' עליו ולא יינזק.

167 עיין שו"ע או"ח סי' קיט.

168 כלומר, שגילו את חוקי הטבע על ידי ניסויים מדעיים. עיין מאמר א, טט-עז.

169 במאמר ה, כ ריה"ל מסביר שמלבד המעשים האלוהיים יש דברים שפועלים על ידי חוקי הטבע, יש על ידי מקריות ויש על ידי בחירת האדם. ברכת "גבורות" מלמדת ששלושתם תלויים ברצון האלוהי, וכשהוא רוצה הוא משתמש בבחירת האדם (=מתיר אסורים), בחוקי הטבע (=מחיה המתים) ובמקריות (=משיב הרוח ומוריד הגשם) לעשות את רצונו.

170 התערבות בבחירה - מפרעה וסיחון ודומיהם. תחיית המתים - ממעשי אליהו ואלישע, ועוד מעשים רבים בימי חז"ל (עיין ע"ז י, ב: "ידענא, זוטי דאית בכו מחיה מתים"). הורדת גשמים - מעצירת הגשמים והורדתם על ידי אליהו, וכן מהורדת הגשם בימי הקציר על ידי שמואל.

מסלול 1: יום ה, יב באלול	מסלול 3: יום ג, יד באלול
מסלול 2: יום א, יד באלול	מסלול 4: יום ה, יד באלול

יתעלה קשור בעולם הזה הגשמי, הוא מצהיר ב"קדושת השם", כלומר, (ברכת) "אתה קדוש", שהוא נעלה, קדוש ומרומם משידבק בו או יתקשר אליו משהו מתארי הדברים הגשמיים. הוא מְשֹׁה בברכה זאת את כל מה שקבעו הפילוסופים שאלהים נעלה ומקודש¹⁷¹. זאת לאחר שהוא מצהיר ב"אבות" וב"גבורות" על אלוהותו ומלכותו, כי בהן התאמת לנו שיש לנו שליט ומחוקק. לולא שני אלה היינו מטילים ספק, לאור דברי הפילוסופים והדהריה¹⁷². לכן חייבים להקדים "אבות" ו"גבורות" ל"קדושת השם".

(המשך יז-יט) עניין תפילה בציבור

לאחר שהוא מרומם אותו כך¹⁷³, הוא מתחיל לבקש את צרכיו יחד עם כל ישראל (=בקשות שהן לצורכי הכלל). מה שאינו כזה (=בקשות פרטיות) מותר רק בתפילות-הרשות, כי התפילה הנענית היא התפילה למען הציבור או בציבור¹⁷⁴, או תפילתו של יחיד השקול כנגד ציבור¹⁷⁵. ואין כזה בזמננו.

הערות - ילמוד ענוים דרכו

171 היינו שאין לנו השגה בו כלל, וכל התיאורים מתארי האל הם על דרך השלילה או תארי פעולותיו, ואין הם באים לתאר את עצמותו כלל. ובכללם מה שתיארנו בברכות הקודמות, כגון "הגדול, הגיבור והנורא".

172 בעלי הקדמות, שהבינו בטעות מעילוי עצמות האל וקדושתו שגם אין הוא משגיח ופועל בעולם הגשמי. עיין מאמר א,א בהצגת שיטת הפילוסוף, הסובר שהאלוה אינו יודע מה מתרחש בעולם התחתון, ואינו משגיח ואינו מצווה, כי הוא נעלה מכל הגשמיים.

173 מדברי הרמב"ם בהל' תפילה פרק א, נראה שאף שנוסח התפילה הוא מדרבנן, המבנה של הקדמת השבח לבקשה והסיום בהודאה הוא מהתורה.

174 בקשה ליחיד שנעשית על ידי הציבור. עיין ברכות ח,א: "מאי דכתיב: 'ואני תפילתי - לך ה' עת רצון?' אימתי עת רצון - בשעה שהציבור מתפללין. רבי יוסי ברבי חנינא אמר, מהכא: 'כה אמר ה' בעת רצון עניתיך'. רבי אחא ברבי חנינא אמר, מהכא: 'הן אל כביר ולא ימאס', וכתיב: 'פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי'. תניא נמי הכי, רבי נתן אומר: מנין שאין הקדוש ברוך הוא מואס בתפילתן של רבים, שנאמר: 'הן אל כביר ולא ימאס', וכתיב: 'פדה בשלום נפשי מקרב לי וגו'".

175 עיין תענית ט,א: "שאני משה, כיון דלרבים הוא בעי - כרבים דמי". ועיין במכילתא דר"י על הפסוק: "אז ישיר משה ובני ישראל" שמשה שקול כנגד כל ישראל. ונראה שכל מנהיג שמוסר את חייו הפרטיים לטובת ענייני הציבור - יש לו כוח של כלל הציבור. ואפשר שגם צדיק שאינו מנהיג את הציבור בפועל אלא שבגלל זכויותיו הציבור נזוונים ממנו - יש לו כוח של ציבור, ראה בברכות יז,ב: "'שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה'... כל העולם כולו נזונין בזכותם, והם - אפילו בזכות עצמן אין נזונין. כדרב יהודה אמר רב, דאמר רב יהודה אמר רב: בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת: כל העולם כולו נזונין בשביל חנינא בני, וחנינא בני - די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת".

מסלול 1: יום ה, יב באלול
מסלול 2: יום א, יד באלול
מסלול 3: יום ג, יד באלול
מסלול 4: יום ה, יד באלול

יח

אמר הכוזרי: ולמה זה? וכי אין הבדידות¹⁷⁶ מעולה יותר לאדם, מזככת את נפשו יותר וגורמת למחשבתו להיות פנויה יותר?

יט

אמר החבר: אדרבה, הציבור מעולה¹⁷⁷ מכמה בחינות. אחת מהן שציבור לא יתפלל על מה שיש בו נזק ליחידים. ויש שיחיד מתפלל על מה שיש בו נזק ליחידים אחרים. ויש שבין אותם אחרים ימצא מי שמתפלל על מה שיש בו נזק לו. אך מתנאי התפילה הנענית שתהיה על מה שמועיל לעולם ואינו מזיק לו כלל¹⁷⁸. ועוד, שלעתים רחוקות תפילת יחיד היא שלמה בלי פיזור־נפש והסחת־דעת. לכן נקבע לנו שהיחיד יתפלל תפילת ציבור¹⁷⁹. וכן (נקבע) שתהיה תפילתו במידת האפשר בציבור שאינו פחות מעשרה, כדי שחלקם ישלימו את מה שחלקם החסירו מתוך פיזור־נפש או הסחת־דעת, ותצטרף מכולם תפילה משותפת בכוונה טהורה, ותחול הברכה על הכול, וכל אחד מן היחידים יקבל את חלקו בברכה¹⁸⁰. כי הדבר האלוהי הוא כמו מטר היורד על ארץ אחת כולה כאשר היא בכללותה ראויה לו, אף שלעתים מצויים בה יחידים שאינם ראויים לו. הם יהיו מאושרים הודות להשתדלות הרוב¹⁸¹. ולהיפך, יימנע המטר מארץ אחת מכיוון שהיא בכללותה אינה ראויה לו, אף על פי שלעתים מצויים בה יחידים שהיו ראויים למטר והוא נמנע מהם מתוך שנמנע מהרוב¹⁸². אלה הם

הערות - ילמד ענוים דרכו

176 לא במובן של בדידות הנפש אלא במובן של השהייה לבד. ור"י אבן תבון תרגם בלשון: "ההתייחדות".

177 בתפילה. והוא הדין לגבי לימוד - עיין לעיל ב, עח-פ. בעניין המעבר מצדיק יחיד לציבור - עיין א, מז; א, צה; ג, יז.

178 עיין יומא נג, ב: "ומתפלל (הכהן הגדול ביום הכיפורים) תפילה קצרה... יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא שנה זו גשומה. ולא תכנס לפניך תפילת עוברי דרכים". ופירש רש"י: "מתפללים שלא ירדו גשמים".

179 נראה שהכוונה שיתפלל בלשון רבים בנוסח שנקבע לציבור.

180 כאן עובר ריה"ל לטעם שלישי - על פי כללי ההשגחה, שעל הרוב פועלים בהשגחה כללית, ועל כן אין כל כך משמעות לבקשות פרטיות. כפי שמבאר והולך.

181 תענית ז, א; "אמר רבי אבהו: גדול יום הגשמים מתחיית המתים, דאילו תחיית המתים - לצדיקים, ואילו גשמים - בין לצדיקים בין לרשעים".

182 גם הרמב"ם (הל' תשובה ג, א-ב) כתב שמלבד המשפט האישי הקב"ה שופט עיר שלמה וכן את העולם כולו: "כל אחד ואחד מבני האדם יש לו זכויות ועוונות. מי זכויותיו יתירות על עוונותיו - צדיק, ומי שעוונותיו יתירות על זכויותיו - רשע, מחצה למחצה בינוני. וכן המדינה אם היו זכויות כל יושביה מרובות על עוונותיהן - הרי זו צדקת, ואם היו עוונותיהם מרובין - הרי זו רשעה, וכן כל העולם כולו... וכן מדינה שעוונותיה מרובין - מיד היא אוכדת, שנאמר: 'זעקת סדום ועמורה כי רבה' וגו'. וכן כל העולם כולו אם היו עוונותיהם מרובין מזכויותיהן - מיד הן נשחתין שנאמר: 'זירא ה' כי רבה רעת האדם'". והכוונה "זכויות כל יושביה" - כולם יחד, אף שבפרטים יש רשעים שיש להם

דיניו יתעלה בעולם הזה. יש לו שכר לאותם יחידים בעולם הבא¹⁸³, ואף בעולם הזה: הוא יפצה אותם בפיצוי הטוב ביותר, הוא יציל אותם הצלה כלשהי שבה ייבדלו משכניהם, אבל רק לעתים רחוקות יינצלו הצלה מלאה מעונש על כלל הציבור¹⁸⁴. מי שמתפלל למען עצמו משול למי שמבקש לתקן את ביתו בלבד ואינו רוצה להיכנס לשותפות עם אנשי העיר לתקן את חומותיהם. הוא יוציא ממון רב, ויישאר בסכנה. אבל המשתתף עם הציבור יוציא מעט ויהיה בטוח, כי מה שמחסיר האחד משלים האחר, והעיר תהיה שלמה ככל האפשר. תושביה כולם יזכו לברכתה תמורת הוצאה מועטת בצדק ובשיתוף פעולה. מעין זה, אפלטון קורא למה שמוציאים למען החוק: "חלקו של הכלל"¹⁸⁵.

הערת - ילמד ענוים דרכו

רוב עוונות. וכמו שמוכח מהדוגמאות שהביא הרמב"ם שלא כל אחד מהיושבים היו רשעים, שהרי בסדום היה לוט ובמבול היה נח. וכן מוכח בקידושין מ.ב. ועיין שם ביד פשוטה.
 183 כן כתב הר"ן בדרשותיו (דרוש השמיני), שהגמול בעולם הזה הוא על דרך כלל, וגם טובות העולם הזה ורעותיו קורות בדרכי הטבע שהן כלליות - כגון בצורת או ברכה כלכלית. לעומת זאת, השכר והעונש הפרטיים - עיקרם בעולם הבא; למעט יחידים צדיקים שיש להם השגחה אישית להצילם מתוך הכלל.

ונראה לכאורה שזה סותר את ההנהגה "איש בחטאו יומת" ו"חלילה לך מעשות זאת להמית צדיק עם רשע, חלילה לך, השופט כל הארץ לא יעשה משפט" ו"אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עוון", ועיין מו"ג, ז. אולם הרמח"ל בדרך השם ב, ג, ז, ביאר את הדברים לעומקם, שגם בעולם הזה יש משפט פרטני לכל אדם, ואין טובה או רעה שמקבל שאינה במשפט, אך השיקולים במשפט אינם אישיים בלבד, וקיימים שיקולים נוספים הקשורים לתיקון הכללי, כך שלפעמים האדם יקבל טובה או רעה מדין ערבות או כדי לנסותו או שזו שליחותו שבעבורה ירד לעולם וכיו"ב. אבל לעולם הבא המשפט אישי לחלוטין, על פי מעשיו או שליחותו.

184 יחזקאל יד, יג-יד: "בֵּן אָדָם! אֲרֹךְ כִּי תַחַטָּא לִי לְמַעַל מַעַל, וְנָטִיתִי יָדַי עָלֶיךָ, וְשִׁבַרְתִּי לָהּ מִטָּה לָחֶם, וְהִשְׁלַחְתִּי בָהּ רֶעֶב וְהִכְרַתִּי מִמֶּנָּה אָדָם וּבַהֶמָּה. וְהָיוּ שְׁלֹשֶׁת הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה בְּתוֹכָהּ: נָח דָּגְיָאֵל וְאִיֹּב - הֵמָּה בְּצַדִּיקְתָּם יִנָּצְלוּ נַפְשָׁם..."

ועיין בתענית יד, ב, שרבי יוחנן ור"ל סוברים שיורד מטר לכלל הציבור בזכות יחיד, אבל רבי יוסי ברבי חנינא מוסיף שלפעמים מטר יורד לצדיק בפני עצמו: "ואף ריש לקיש סבר מטר בשביל יחיד. דאמר ריש לקיש: מנין למטר בשביל יחיד? דכתיב: 'שאלו מה' מטר בעת מלקוש ה' עשה חזיונים ומטר גשם יתן להם לאיש עשב בשדה'. יכול לכל? תלמוד לומר: לאיש. ותניא: אי לאיש - יכול לכל שדותיו (=ללא הבחנה היכן צריך והיכן לא)? תלמוד לומר: שדה, אי שדה יכול לכל השדה? תלמוד לומר: עשב. כי הא דרב דניאל בר קטינא הוה ליה ההיא גינתא, כל יומא הוה אזיל וסייר לה, אמר: הא מישרא בעיא מיא, והא מישרא לא בעיא מיא, ואתא מיטרא וקמשקי כל היכא דמיבעי ליה מיא. מאי ה' עשה חזיונים? אמר רבי יוסי ברבי חנינא: מלמד שכל צדיק וצדיק הקדוש ברוך הוא עושה לו חזיו בפני עצמו". (ואפשר שגם המימרא של ר"ל כוונתה שיורד גשם רק ליחיד, ול"ד לרבי יוחנן שאמר ש"בזכות יחיד" יורד גשם לכולם. וההשוואה שהשוותה הגמרא ביניהם לאו דווקא, וכן רבים.)

185 מה שמוציאים למען החוק - הכוונה לתשלום המיסים. ולכן אפלטון קרא לכך: "חלקו של הכלל", כלומר השתתפות היחיד בצורכי הכלל.

מסלול 1: יום ה, יב באלול
 מסלול 2: יום א, יד באלול
 מסלול 3: יום ג, יד באלול
 מסלול 4: יום ה, יד באלול

כל אימת שהיחיד מזניח את חלקו של הכלל - והוא אשר בו ייטב לציבור שלו, שאותו יחיד חלק ממנו - מתוך שהוא חושב לחסוך, הוא טועה ביחס לכלל, וטועה יותר מכן ביחס לעצמו, כי היחיד הוא בציבורו כמו איבר אחד בכלל הגוף. לו היתה הזרוע מקמצת בדמה כשהיא זקוקה להקזת דם, היה הגוף נשחת והזרוע היתה נשחתת עמו. אלא ראוי ליחיד לסבול קשיים ואפילו מוות למען תועלת הכלל, כי החשוב ביותר הוא שידאג היחיד לתת לכלל את חלקו¹⁸⁶ מבלי להתרשל. ומכיוון שאין הדבר מובן על-פי ההיגיון, אלהים חייב זאת באשר למעשרות, למתנות (כהונה), לקרבנות¹⁸⁷ וכדומה. אלה הם חלק הכלל בממון. [חלק הכלל] במעשים הם השבתות, החגים, השמטות, היובלים וכיוצא בהם¹⁸⁸. [חלק הכלל] באמירות: התפילות, הברכות והתשבחות¹⁸⁹. [חלק הכלל] בתכונות: האהבה, היראה והשמחה¹⁹⁰.

שאלות מנחות:

- ✦ מה כוללות ברכות השבח (שהן מקור הזכות לבקש והביטחון שניתן לקבל)? מדוע יש להקדים אותן לבקשות?
- ✦ הפילוסוף האמין שהקב"ה נבדל מהעולם הגשמי ואילו עובדי עבודה זרה הגשימו. היכן נמצאת היהדות?
- ✦ לפי ההקדמה של אבות וגבורות לברכת אתה קדוש - האם נכון ללמד ילדים את עיקרי האמונה לפי הסדר שמנה הרמב"ם? מדוע לימוד פשט התנ"ך קודם ללימוד עיקרי האמונה?
- ✦ מה ההבדל בין "תפילת ציבור" לבין "תפילה בציבור"? מה הטעם להתפלל תפילת ציבור ומה הטעם להתפלל תפילה עם הציבור?
- ✦ האם לדעתך יש בכל זאת מקום לתפילת יחיד כמעלה? (האם מטרת התפילה היא רק

הערות - ילמד ענויים דרכו

- 186 לא רק בענייני ממונות אלא גם בשאר העניינים, כמו שמבאר והולך.
- 187 על ידי תרומת מחצית השקל שבכל שנה, שעל ידה קונים את קרבנות הציבור לכל השנה.
- 188 ה"כלל" כאן אינו הציבור אלא הזמן, כלומר כלל הימים. גם כאן לפעמים האדם טועה ומסתכל על השבת כיום שבו הוא מפסיד את ממונו כשאינו עובד. ולא היא, כי הימים הם יחידה אחת, והשבת מעלה את המשמעות של כל הימים למדרגה אחרת.
- 189 האדם מקדיש את כוחותיו לתפילה וברכות, אבל בכך הוא מעלה את כל פעילותו הגופנית לעבודת ה'. הרי לנו "חלק הכלל" בפעילות הגופנית.
- 190 מידות אלו הן מידות יסוד שמעלות את כל אישיותו של האדם ואת כל מעשיו למדרגה אחרת (ועיין מאמר בג), על כן כדאי להשקיע זמן וכוחות בחיזוק היראה והאהבה והשמחה. ובאמת יש שטועים ורואים בלימוד מוסר ואמונה "ביטול תורה" ואינם מבינים שדווקא הזמן הזה מעלה לאדם את כל עבודתו ולימוד תורתו למדרגות גבוהות.

מסלול 1: יום ה, יב באלול	מסלול 3: יום ג, יד באלול
מסלול 2: יום א, יד באלול	מסלול 4: יום ה, יד באלול

- שהיא תתקבל?) מדוע לפי ריה"ל יש בכלל אפשרות לבקש בקשות אישיות ב"שומע תפילה" או בתפילת רשות, אם בקשות פרטיות עלולות לגרום נזק?
- ✦ למה השפע האלוהי בעולם אינו אישי כמו השכר בעוה"ב? [עיון: חוקי המשפט במדינה הם תמיד "כלליים" ולא אישיים ונקבעים על פי הרוב, אבל הענישה היא אישית. מדוע? למה מושווה השפע שיורד לעולם, לרשות המחוקקת או לענישה?]
- ✦ אם בעולם הזה הענישה כללית, מה שאל אברהם: "האף תספה צדיק עם רשע... השופט כל הארץ לא יעשה משפט"?
- ✦ כיצד שיטה זו עונה על השאלה "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו"? האם יש לחפש "צדק" בעולם הזה?¹⁹¹

הערות - ילמד ענוים דרכו

191 דרשות הר"ן, הדרוש השמיני: "ובזה העניין יסתלק הספק הגדול, המתמיה בהנהגת העולם, בצדיק ורע לו רשע וטוב לו. והוא שאילו היו השפעים הנמשכים בזה העולם התחתון פרטיים, עד שנאמר שיהיה מתייחד כוכב אחד לברד לאיש אחד, ייחדהו השם יתברך אליו, ויפקידהו לשלם לו כמעשהו, היה בלי ספק עניין זה מתמיה. אבל העניין אינו כן, כי מנהיגי העולם התחתון עניינם כללי, עד שאי אפשר לומר שימשך מהם הטוב תמיד, ולא ימשך מהם הרע לפעמים. כאשר נאמר שאי אפשר לשמש לבשל הפירות ולא תחמם ראש האיש הטוב ההולך בדרך בתקופת תמוז עד שאפשר שיתחדש אליו ממנה חולי כפי הכנתו. וכן כשיהיה איזה דבר רע שופע במקום או באקלים, לא יתחדש העניין שיכה השם יתברך במקל ורצועה איש איש בפרט, אבל שיחדש איזו סיבה מפסדת כוללת, ויגיע ממנה הפסד גם למי שאינו ראוי שיענש בה, אם לא שיחזק זכותו כל כך שיצילהו השם יתברך ממנה בשינוי טבע".

מסלול 1: יום ה, יב באלול   מסלול 3: יום ג, יד באלול
מסלול 2: יום א, יז באלול   מסלול 4: יום ה, יז באלול